

NÁRODNÍ SLOH VE SLUŽBÁCH FUNERÁLNÍ ARCHITEKTURY NA POZADÍ SVOBODNÉHO ČESKOSLOVENSKA

KLÁRA PALÁNOVÁ

Abstrakt

Studujeme-li téměř stoleté realizace funerální architektury, je třeba vnímat podstatný vliv společensko-politické atmosféry doby konce Rakousko-Uherské monarchie a začátku samostatného Československa. Období nových nadějí a možností využít svobodu k prosazení dlouho potlačovaných národnostních tendencí, ale i myšlenek pokrokové německé menšiny. Článek ukazuje, jak významně se podílí politické vedení a tvorba zákonů státních zřízení na vzniku nových stavebních typů architektury, zde konkrétně krematoria a jak eminentně ovlivňuje vzhled a volbu slohu, které se ve 20. století prolínají a střídají v rychlém sledu. A tak mnohdy, než dojde od architektonické soutěže k samotné realizaci, je projekt na ni přepracován a měněn již do jiného architektonického slohu. Dokonce lze sledovat, že prosazení národních tendencí může mít větší moc než samotný umělecký vkus. Zmíněná problematika je charakterizována na realizacích ostravského a pardubického krematoria a Ďáblickém hřbitově ve stylu českého kubismu a rondokubismu od významných architektů Pavla Janáka a Vlastislava Hofmana.

Klíčová slova

Český kubismus, rondokubismus, krematorium, Pardubice, Ostrava, Ďáblický hřbitov

Úvod

„Sarajevskými výstřely končí epocha, která přivedla západní svět k nebývalému blahobytu. Téměř přesně sto let stabilního systému mezinárodních vztahů zrozeného po ukončení napoleonských válek poskytlo relativně neomezený prostor pro nesčetné triumfy lidského ducha, který ve světě s minimem regulací a intervencí do osobní svobody přinesl prosperitu, o níž předchozí generace nedokázaly ani snít.“ [1, str. 39-40] Jde o generace lidí, jež směřovaly své úsilí k výstavbě běžných i kaplových hrobek, k místu, kde zůstane jejich jméno, které umožní, aby oni sami nikdy nezmizeli z povědomí lidí a tím i ze světa. Svě hroby nechali zdobit bohatým sepulkárním uměním a hřbitov, jako vysvěcený prostor, byl pro ně místem, kam se chodili modlit za své blízké a pečovat o jejich hroby, což je vnímáno jako morální povinnost pozůstalých a stává se předmětem péče všech členů církevní komunity. [2, str. 29] Architekt Jan Almer (1880–1960) spojuje etickou stránku uctívání mrtvých s úpravou jejich hrobů, jež v konečném důsledku vede k celkové úpravě a vzhledu hřbitovů [3, str. 5]. Dále však upozorňuje, že konec 19. století přináší úpadek uměleckého vkusu a celkové péče. Průmyslová revoluce zapříčinila nejen vzrůst životní úrovně, nýbrž i postupný odklon od tradic a víry zapříčiněný narušením původních vazeb a rodin, zvyků a spojitostí postupnou koncentrací obyvatelstva do měst a změnou priorit a hodnot [4]. Jako znamení pokroku je v Miláně roku 1876 vystavěno první krematorium a proveden první pohřeb žehem.

I přes zájem Českých zemí o nový způsob pohřbu, je tento, za dob a vedení Rakouska-Uherska, zcela nepřijatelný. Politiku mocnářství řídí katolická církev, která bude potřebovat dalších skoro sto let, než uzná tento způsob pohřbu jako možný.

Vše se však změnilo příchodem první světové války, tehdy Velké války, která „svým neočekávaným průběhem a charakterem otřásla veškerými autoritami tehdejší společnosti...a znamenala historický předěl“, který významně změnil společensko-kulturní zázemí a „znamenala definitivní přelom v ideovém směřování společnosti“ [1, str. 15, 41, 47]. Z pohledu architektury skončilo v Československu období historizujících slohů a přichází zcela nové směřování nejen hmot, tvarů a náhledu na ornament, jakož i zvýšení nároků na hygienu vnitřních prostorů a dochází postupně i ke změně v péči o mrtvé.

Zároveň události první světové války znamenaly „odklon od starého světa symbolizovaného křesťanským náboženstvím“. Lidé přestali věřit v Boha i v člověka jako obraz Boží. [1, str. 48] Tyto události měly s postupující sekularizací významný vliv na změnu ve způsobu chápání smrti a tím se otevřela myšlenka novým trendům v pohřbívání, jakož i v péči o hřbitovy.

Ve společnosti se začíná uchyťovat myšlenka pohřbu žehem, jako hygienického způsobu, navíc bez potřeby vlastnit hrobku či hrobové místo. První kremační zařízení v Rakousku-Uhersku bylo vybudováno v roce 1917 v Liberci [5] německou menšinou v období bez příslušné legislativy, jež by jeho užívání umožnila. Až s koncem války, kdy jsme dostali velkou příležitost vystavět si svůj po generace toužebně očekávaný vlastní stát [1, str. 47], mohli stoupenci žehu očekávat změny. Již v roce 1919 vznikl nový zákon o pohřbívání ohněm o dvou

paragrafech, který umožňoval kremaci jako legální způsob pohřbu [6] a ve stejném roce byl první žeh v Libereckém krematoriu realizován.

Národnostní tendence

Vznikem samostatného Československa jsme dostali šanci být znovu svobodným národem a prosadit dříve těžko prosazované národnostní snahy. V roce 1920 vznikla česká národní církev Církev československá husitská, která umožňovala a schvalovala pohřeb žehem a urny s popelem svých členů nechala ukládat přímo v modlitebnách či v kolumbáriích, jež jsou součástí objektů modliteben. Pro srovnání, Římskokatolická církev uznala žeh jako možný způsob pohřbu až v 60. letech minulého století na Druhém vatikánském koncilu [8], v roce 2006 římskokatolická církev upřesnila způsob ukládání popela pouze na vysvěcené půdě.

Do služeb nového stavebního typu krematoria se dal také národní sloh tzv. český kubismus a rondokubismus [9], aby podpořil myšlenku svobodného národa. Výstavba krematorií se stala fenoménem nové doby a v krátkém meziválečném rozmezí bylo vystavěno 14 objektů [10], z nichž dva byly vystavěny v kubistickém a rondokubistickém slohu předními kubistickými architekty. Jedná se o krematorium v Pardubicích od Pavla Janáka z roku 1923 a původní ostravské krematorium od Vlastislava Hofmana z roku 1925 (demolice v roce 1979) [11]. V kubistickém slohu byl navržen a realizován i hřbitov v Praze - Ďáblicích od stejného autora, mezi lety 1912-14.

Ačkoli český kubismus a rondokubismus nepřinesl významné nové pojetí zpracování prostoru, ve službách funerální architektury byl velmi významný svou symbolikou svobodného národa, pokroku a boje proti tmářství. Byl to symbol natolik silný, že pro něj bylo kubistické ostravské krematorium v roce 1979 zbořeno [12].

Pardubice - Ostrava - Ďáblice

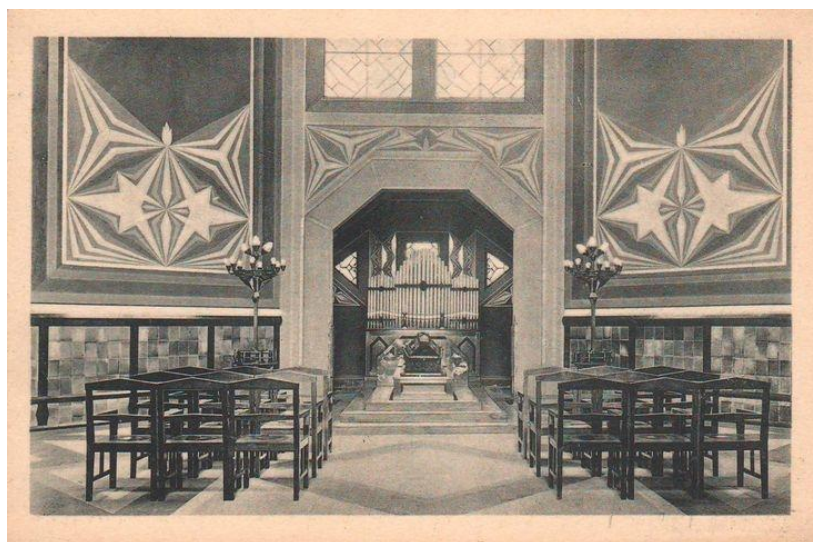
Pardubické krematorium bylo vystavěno jako třetí v zemi, ostravské pak jako šesté (první na Moravě) [10]. V obou městech se zrodily myšlenky na výstavbu krematorií již na počátku 20. století. Jako nový stavební typ autoři teprve hledali formu, tvar a dispoziční řešení, pro ostravské pak posloužilo jako vzor krematorium v německém Dessau. Jelikož bylo situováno na hlavní ose od monumentálně komponované brány, na křížení dvou hlavních cest, byl zvolen půdorysný tvar osmiúhelníku, jež reaguje na všechny 4 strany. Pardubické je taktéž situováno na osu k hlavní bráně, od které jej dělí rozsáhlé nástupní plató. Ačkoli původně bylo uvažováno jako solitér, přesto je orientováno pouze na tři strany, čtvrtá je v blízkosti hranice pozemku a nemá reprezentativní funkci (dnes v tomto místě dostavba nových pecí z 90. let minulého století). Obě stavby jsou podsklepené, přičemž přízemí se smuteční síní je oproti terénu vyvýšeno zhruba o tři metry. Důvody jsou technické, v ostravském případě i vzhledem k problému se spodní vodou, nicméně přístup do smuteční síně přes monumentální schodiště má přínos i kompoziční a symbolický, kdy se přichází při překonání nástupního plata a schodiště odpoutává od každodenní rutiny všedního dne a připraví se na výjimečný okamžik obřadu. Převýšení představuje 22 schodů.

Samotné smuteční síně vychází ze vzoru sakrálních staveb. Tedy gradace osově symetrického prostoru v katafalku (na místě oltáře), oddělený od prostoru pro shromáždění truchlících vítězným obloukem, byť podoba katafalku může připomínat i pohanský obětní stůl. Příchod řečníka je z místnosti situované na stejném místě jako zákristie. Lavice pro návštěvníky, či v ostravském případě židle, jsou rozmístěny v pravidelných řadách, které jsou rozděleny uprostřed uličkou. V Pardubicích je nad vstupem situovaný kůr s varhanami [13].

Významný kubistický architekt, urbanista, malíř, grafik ale i designer Vlastislav Hofman navrhuje objekt ostravského krematoria od umístění (jež mělo být původně v ústraní) přes objekt až po interiéry a nábytek v kubistickém stylu. Centrála objektu, na tehdejší městské hřbitově v Moravské Ostravě, je výrazným solitérem patrným od hlavní brány, jež ústí na Gottwaldovu třídu. Ačkoli hřbitov byl později kvůli problémům se spodní vodou zrušen a přemístěn na Slezskou Ostravu, samotné krematorium dál dominovalo okolní parkové úpravě. Nepohodlným se tak stalo komunistickému režimu, kdy bylo svědkem prvomájových průvodů, jež defilovali na přilehlé komunikaci a stalo se nevhodným symbolem smrti a zmaru, jak bylo oficiálně označeno, ovšem stále zde přetrvává symbol svobody a pokroku, a proto bylo rozhodnuto o jeho demolici, k níž došlo v roce 1979. Mezitím bylo vystavěno nové krematorium (autor Ivo Klimeš) v nejvyšším bodě hřbitova na Slezské Ostravě, které bylo otevřeno v roce 1970 a nahradilo tak původní objekt. Gottwaldova třída byla po revoluci 23. 1. 1990 přejmenována příhodně na ul. 28. října čímž se vracíme k nadějším samostatného Československa.

Obr. 1 Monumentální brána u Gottwaldovy třídy s průhledem na ostravské krematorium (zdroj: https://www.gvuo.cz/aktuality/ostrava-za-prvni-republiky-aneb-predstav-si-milacku-ze-uz-zprovoznili-to-nove-krematorium_nd37, staženo 2. 4. 2020)

Obr. 2 Interiér smuteční síně ostravského krematoria (zdroj: [12])

Pardubické krematorium bylo původně navrženo jako kubistické, když Pavel Janák vyhrál 2. místo v soutěži (1. místo nebylo uděleno). Soutěže se účastnili i další kubističtí architekti, včetně Vlastislava Hofmana. Dle komentářů komise soutěže je patrná nejen problematika hledání vlastní hmoty, ale i výrazu, jakési „nálady“ kterou by smuteční objekt měl vyjadřovat: „pro vnitřky nových – třeba předměstských kostelů vyžaduje se mystické šero, pro krematoria truchlivá plačtivá nálada.“ [14] Porota však ocenila monumentální řešení všech návrhů, ovšem na úkor funkčnosti objektu [13]. K realizaci nebyl vybrán žádný návrh. Později, když byly znovuobnoveny snahy o realizaci pardubického krematoria byl osloven přímo Pavel Janák s požadavkem na přepracování jeho původního návrhu. Ten je proti původní myšlence proveden v obloučkovém stylu, tzv. rondokubismu. „Architektura Janákova krematoria je spojována s pojmy národní sloh, obloučkový dekorativismus, rondokubismus, sloh popřevratový...(je) více spojen s atmosférou doby po první světové válce...Janákův projekt, vytvořený v národním nebo popřevratovém slohu byl pro ideu spolku Krematorium (jehož pobočka projekt schvalovala) nejpřijatelnější. Budova krematoria v sobě spojila nacionální ideje, hledání ve slovanském dávnověku, českém humanismu i v lidovém selském umění, spolu s demokratizačními myšlenkami (návrat k antice) a panteistickými představami.“ [13] Přestože Janákovi součastníci objekt haněli pro jeho architekturu, skrz jeho symbol však byl objekt nakonec přijat.

Obr. 3 Soutěžní návrh Pavla Janáka, 2. cena (zdroj: foto autorka, poster vystaven v pardubickém krematoriu, 2015)

Obr. 4 Pardubické krematorium s ochozem, kde je situováno kolumbárium a hlavním vstupem s 22 schody (zdroj: autorka, 2015)

Obr. 5 Temný interiér pardubického krematoria s „vítězným obloukem“ a vyvýšeným katafalkem (zdroj: autorka, 2015)

Hřbitovy byly realizovány od dob Josefínských reforem mimo sídla, jako přísně ohraničené areály [15]. Středem většinou vedla hlavní cesta, která gradovala ke kříži, symbolu křesťanství a naděje a na ní kolmo navazovaly v pravidelném rastru husté linie bočních cest obložené hroby. Když byl však v letech 1912-14 zakládán nový Ďáblický hřbitov, byl koncipován volněji. Současná koncepce vznikala postupně, nejdříve ve 20. letech, příjezdové komunikace v roce 1949 a další uspořádání pak vycházelo z anonymní soutěže na urbanistické řešení obřadní síně a hřbitova (od počátku se uvažovalo o výstavbě krematoria s obřadní síní, tato možnost byla znovu prověřována v 60. letech, ovšem nikdy k realizaci nedošlo) [17]. Jeho cesty a tvary jednotlivých hřbitovních sektorů byly navrženy zcela organicky.

Oblé cesty gradují v centrální prostor čestných válečných hrobů z druhé světové války a poněkud stranou jsou situovány šachtové hromadné hroby pro neidentifikované osoby, sebevrahy a mrtvolky po pitvách využívané od roku 1943. Do roku 2014 zde byl pohřben umučený kněz Josef Toufar. Na hřbitově se nachází kostrové i urnové hroby a prostorné rozptylové louky.

Pro své založení, organizaci, ale i rozlehlost (29 ha) areál bez problémů přijal i nový způsob pohřbívání a umožnil nejen rozptyl na prostorných rozptylových loukách, nýbrž i nový trend ukládání popela ke kořenům vzrostlých stromů (www.kekorenum.cz). A zdá se, stále je zde dostatek místa na přijímání nových požadavků tak, jak je vývoj společnosti předkládá. Naopak tradiční „rakousko-uherské“ pravidelné a silně zahuštěné hřbitovy jen

těžko reagují na potřebu ukládání popela, která je generována faktem, že 83.07 % pohřbů v České republice probíhá formou žehu [18].

Brána spojená se zázemím hřbitova, obchodem a oplocení hřbitova je jako viditelný symbol opět v kubistickém slohu, jež byl autorovi vlastní.

Ďáblický hřbitov je svým pojetím zcela ojedinělým a výjimečným příkladem ztvárnění, ale i chápání hřbitova na území města Prahy.

Obr. 6 Hlavní brána Ďáblického hřbitova spolu se zázemím a obchodem (zdroj: autorka, 2014)

Obr. 7 Organicky se ubíhající pěšiny Ďáblického hřbitova (zdroj: autorka, 2014)

Závěr

„První světová válka znamenala historický předěl – tisíc let trvající a postupně se prosazující německé pronikání a hospodářská a politická dominace ve střední Evropě byly radikálně zastaveny a oslabeny“. [1] Zatímco s důsledky války se mnohé země potýkali se společenským či hospodářským traumatem, nově vzniklé samostatné Československo dostalo šanci na svobodu a volnou prezentaci vlastního národa. Ve funerální architektuře se toto projevilo masivní výstavbou nového stavebního typu krematorium, které bylo za Rakouska-Uherska nemožné prosadit a některé navíc ve stylu českého kubismu a rondokubismu, tzv. popřevratového národního slohu. Vznikly tak nejen skvostné architektonické realizace (staré ostravské krematorium a Ďáblický hřbitov), ale i realizace, kde prosazení národního slohu zvítězilo nad vlastní architekturou (pardubické krematorium), přičemž je patrné, jak

podstatně se společenské názory a politické zázemí projevuje v realizacích významných společensko-kulturních objektů.

Acknowledgment

The paper has been supported by the project of "Conceptual development of science and research activities 2020" on the Faculty of Civil Engineering, VŠB-TU Ostrava.

Literatura

- [1] V. Klaus a kol., Sto let od počátku první světové války [One hundred years since the beginning of the First World War], publications 13/2014, Václav Klaus Institute, Loužek M. (ed.), Prague, 2014, p. 157.
- [2] T. Kotrlý, Pohřebnictví, Právní zajištění piety a důstojnosti lidských pozůstatků a ostatků [Funeral. Legal safeguarding of the piety and dignity of human remains and remains], 1st edition, Linde, Praha, 2013, 308 p.
- [3] J. Almer, O potřebě nové úpravy pražských hřbitovů [The need for a new reconstruction of Prague cemeteries], Pensions of the City of Prague, Prague, 1928.
- [4] P. Fiala and J. Hanuš, Katolická církev a totalitarismus v Českých zemích [Catholic Church and Totalitarianism in the Czech Lands], Center for the Stage of Democracy and Culture, Prague, 2001.
- [5] P. Ariès, Dějiny smrti [History of death], Ardo, Praha, 2000, 358 p.
- [6] Act no. 180/1919 Coll., o fakultativním pohřbívání ohněm [On Optional Burial of Fire]
- [7] P. Marek, Církevní krize na počátku první Československé republiky (1918-1924) [Church crisis at the beginning of the first Czechoslovak Republic (1918-1924)], L. Marek, Brno, 2005. 335 p.
- [8] O. H. Pesch, Druhý vatikánský koncil 1962-1965. Příprava, průběh a odkaz. [Second Vatican Council 1962-1965. Preparation, course and reference], Vyšehrad, Praha, 1996. 440 p.
- [9] M. Klivar, Český kubismus v architektuře [Czech Cubism in Architecture], Masarykova akademie umění, Praha, 1992.
- [10] T. Kotrlý, K proměnám postavení hrobníka [The changes in the position of the gravedigger], in Český lid 95, 2008, pp. 273-292, here 291.
- [11] M. Svobodová, Krematorium v procesu sekularizace Českých zemí 20. století [Crematorium in the process of secularization of the Czech lands of the 20th century], 1st edition, Institute of Art History, Academy of Sciences, Prague, 2013. 184 p.
- [12] J. Šerka, P. Lacina, 80 let krematoria v Ostravě [80 years of crematorium in Ostrava], Tilia, Ostrava, 2004, 52 p.
- [13] K. Frolíková Palánová, O. Juračka, B. Černá, L. Dubovský, Š. Nahodilová, Application of current knowledge from research and development of burial methods and their impact on designing or transforming contemporary cemeteries in the Czech Republic, in Proceedings of VŠB-TUO, a series of civil engineering works. VŠB TU Ostrava, 2017, 2/2017 (2/2017), p. 1-12.
- [14] P. Janák, Proti náladě v architektuře [Against Mood in Architecture], in Umělecký měsíčník, Tiskové družstvo, Praha, 1911-12, p. 106
- [15] E. Winter, Josefinismus a jeho dějiny: Příspěvek k duchovním dějinám Čech a Moravy 1740-1848 [Josefinism and its history: Contribution to the spiritual history of Bohemia and Moravia 1740-1848] Jelinek, Prague, 1945, 383 p.
- [16] P. Kovařík, Procházky po pražských hřbitovech. [Walking through Prague cemeteries], Euromedia Group, Prague, 2017, p. 208.
- [17] Soutěž na architektonicko-urbanistické řešení obřadní síně a hřbitova v Praze 8 Ďáblicích [Competition for architectural and urban design of the ceremonial hall and cemetery in Prague 8 Ďáblice], in Architektura ČSR, 1980, No. 9, pp. 404-410.
- [18] Information on <https://www.cremation.org.uk/International-cremation-statistics-2018>